

SÜMMANİ'NİN AŞIK EDEBİYATINA OLAN ETKİSİ*

Abdulkadir ERKAL

Samanizmin yaygın olduğu toplumlarda, dini hüviyetdeki kişiler düşüncelerini, ruh hallerini zihinde kalıcı sözlerle çevresindekilere nakletmeye çalışıyorlardı. Bunun da kulakta hoş name bırakacak ses ve heceleri tekrarlayarak sağlıyorlardı.

Nesirden ziyade nazma başlangıç teşkil edecek olan ilk dinî, edebî terennümler böyle meydana geldi.¹

15. yüzyıla gelinceye kadar Aşık Edebiyatı'nın yerini dolduran destan ve mistik edebiyat geleneğinin yegâne icracıları ise Ozan'lardı. Ozanlar, duyduğu ve bildiği kahramanlık olaylarını düzüp koşmakla mükellefti. Bunun da kopuz eşleğinde yaparlardı. Halk şairlerinin "Aşık" adını almaları ise Tekke Şiiri'de denilen mistik edebiyatın da etkisiyle 16. yüzyılda olmuştur.² Aşık Edebiyatı, Anadolu'da islâm geleneğinden aldığı unsurlarla gelişerek, konu ve teknik yönden güzel ürünler vermeye başlamış; şiirdi kullanılan motifler ve şiirin ayrılmaz bir parçası olarak görülen müzik yönünden eskik şiir geleneği ile bütünleşip varlığını günümüze kadar getirmiştir.

Aşık tarzı şiiri, ezgilerinden ve icra geleneğinden ayırmak mümkün değildir. Ahmet Talat Onay "Halk şiirlerini tedkik ederken yalnız eşkal ve envai, yani bu şiirlerin şekil ve mevzuuna göre arz ettikleri tenevvüatı değil, aynı zamanda teganniye de nazardan uzaklaştırmamak lazım gelmektedir."³ diyerek halk şiirlerinde türleri değerlendirirken ezginin ayırıcı bir özellik olduğunu ısrarla belirtmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda en verimli çağlarını yaşayan Aşık Edebiyatı 20. yüzyılın başlarına kadar canlılığını korumuştur. Toplum yapısındaki değişmeler, radyo, tv, sinema ve tiyatro gibi unsurlar, halkı aşıklardan uzaklaştırmasından dolayı zayıflamıştır. 19. yüzyılın Aşık Edebiyatı'nın parlak dönemini yaşatmada önemli katkısı olan aşıklardan biri de Sümmani'dir.

* Bu makale Oltu'da 1-3 Temmuz 1998 tarihlerinde düzenlenen "Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi" konulu sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Uzmanı

¹ Doğan Kaya, Sivasta Aşıklık Geleneği, Sivas 1998, s.25

² Mehmet Yardımcı, Başlangıçtan Günümüze, Halk Şiiri, Aşık Şiiri, Tekke Şiiri, Ankara 1998, s.5

³ Ahmet Talat Onay, Halk Şiirinin Şekil ve Nev'i, İstanbul 1928, s.5

Sümmani ve Çevresi

Sümmani, 1862 yılında Erzurum ili, Narman ilçesi, Samikale köyünde doğar. Sümmani'nin doğum tarihi ile ilgili çeşitli ihtilaflar vardır. Bu ihtilafın ana kaynağı ise, aşağıda ilk dörtlüğünü verdiğimiz koşmanın birinci mısrasındaki tarihin ilk kaynaktan başlayarak yanlış yazılması dolayısıyladır.

“Tarih seksen dokuz onbir yaşımda
Cem oldu başıma iş birer birer
Onsekiz yıl sürdü yârin peşinde
Akıttım gözümden yaş birer birer”

Sümmani hakkında yapılan çalışmalarda ilk mısra:

“Tarih seksen yedi onbir yaşımda”⁴

olarak vermektedirler. Bizim elde ettiğimiz üç ayrı cönkte ve torunlarının notlarındaki şiirde de bizim yukarda verdiğimiz “*Tarih seksen dokuz onbir yaşımda*” şeklindedir. Yine Hikmet Dizdaroğlu da yayınladığı bir makalesinde bu konuya değinerek doğum tarihinin 1860 değil, 1862 olduğunu ispatlamaya çalışır.⁵

Sümmani, 11 yaşında bade içerek aşıklığa başlamıştır. Ablak taşında gördüğü rüya ile pirlere elinden bade içen küçük Hüseyin, kendisine gösterilen “Gülperi” adındaki bir kıza aşık olur ve pirlere tarafından ona “Sümmani” mahlası verilir.

Sümmani kelimesi “Sonuncu, sona ait” anlamlarına gelmektedir. Bunu şiirlerinde de sık sık dile getiren aşık, duyguları ile mahlasını anlam olarak bütünleştirmiştir.⁶

“Aşk kaydına geçti bunca aşıklar
Sümmaniye bir kenare yazdılar.”

Bade içtikten sonra Erzurum’a gelerek Erbabi ile tanışır ve ondan saz çalmasını öğrenir. Gülperiyi bulmak ümidiyle doğu illerini ve Orta Asya’nın büyük bir bölümünü gezer. Ömrünün son günlerini ise köyünde geçirir. 1915 yılında doğduğu yer olan Samikale’de ebediyete intikal eder.

⁴ Haşim Nezihi Okay, Sümmani -Hayatı ve Şiirleri, İst. 1954; Nesip Yağmurdereli, Sümmani -Hayatı ve Şiirleri, İst, 1934; Mehmet Kardeş, Meşhur Saz Şairi Aşık Sümmani, İst. 1963.

⁵ Hikmet Dizdaroğlu, “Sümmani’ye Dair I”, Türk Folkloru Araştırmaları, S.9, Nisan 1950, s. 149-150.

⁶ Abdülkadir Erkal, Narmanlı Aşık Sümmani -Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1998, s.22

Sümmani, ümmî bir aşık olmasına rağmen babası tarafından küçük yaşlarda dinî ve ahlakî yönden iyi olarak eğitilmiştir. Ancak Sümmani'nin alim bir babanın oğlu olarak okuma yazma bilmemesini ise onun küçük yaşta gurbet ellerine çıkmasına bağlıyoruz.⁷ Bunun dışında Sümmani zamanın ünlü alimlerinin de sohbetlerine sık sık katılarak ilmi yönünde güçlendirmiştir. Başta Narmanlı Edhem Baba ve Sanamerli Hacı Ahmet Baba olmak üzere birçok alimden feyz almıştır. Sümmani bir semaisinde Edhem Baba'ya şöyle hitab etmektedir:

“Bülbül ne hayal babında
Nuşi var aşkın abında
Daim sen rıza babında
Sümman olsun eşin bülbül”

Sümmani çok sevdiği ve saydığı Hacı Ahmet Baba'ya ise tam dört tane şiir söylemiştir.

Aşık Sümmani elde ettiğimiz kaynaklara göre 16 aşıkla ayrı ayrı karşılaşma yapmıştır. Yaşadığı devirde baba olarak bilinen Sümmani'nin daha fazla aşıkla karşılaşma yaptığını tahmin etmekteyiz ama şu ana kadar bunu ispatlayacak bir yazılı belgeye ulaşamadık. Yine kaynaklarımızda bu aşıklarla yapılan karşılaşmaların ancak dokuzuyla ilgili metinler bulunmaktadır. Diğer aşıklarla yapılan atışmalar şimdilik elimizde değildir. Sümmani'nin karşılaşmalarında diğer bir önemli hususu ise, karşılaşmalarda Sümmani'nin daima konuk aşık olarak bulunmasıdır. Bunu da yine Sümmani'nin çok gezmesine ve köyünde durmamasına bağlayabiliriz.

Sümmani'nin karşılaşma yaptığı aşıklar şunlardır: Erbabi, Mahiri, Şenlik, Zülali, Celali, Nihani, Huzuri, Zuhuri, Mazlumi, Sezai, İkrari, Kenzi, Kelami, İzani'dir. Bu aşıklardan, Mazlumi, İkrari, Kenzi, Kelami ve İzani ile yapılan atışmalar bulunmamıştır.

Bunların dışında Nesip Yağmurdereli eserinin 68. Sayfasında Muhibbi-Sümmani karşılaşmasına yer vermiştir. Karşılaşma ile ilgili açıklamasında Muhibbi hakkında malumatı olmadığını söylemekle beraber, bu karşılaşmayı nasıl elde ettiğini ise belirtmemiştir. Oysaki Sümmani'nin Muhibbi ile karşılaşması mümkün değildir. Muhibbi'nin ölüm tarihi 1868'dir ve Sümmani bu tarihte 6 yaşındadır. Bu meseleyi ince detaylarıyla anlatan Adil Özder, Sümmani'nin Muhibbi'nin köyüne geldiğinde, “*Ah keşke Muhibbi Baba sağ olsaydı da görüşebilseydik.*” Dediğini de hatırlatır.⁸

⁷ Erkal, a.g.e., s.21

⁸ Adil Özder, Aşık Muhibbi ve Mevlid-i Şerif, Ankara, 1968, s.57.

Sümmani'nin Halk Edebiyatı'ndaki Yeri

Yaşadığı dönemde ününü Orta Asya'ya kadar yayan Sümmani, ne yazık ki o dönemde Edebiyat sahasında hak ettiği yerini alamamıştır. Hakkında yazılan ilk yazılarda da sanatının değeri pek anlaşılmadığından yanlış yorumlanmış ve yanlış değerlendirilmiştir. Hakkında ilk çıkan yazılardan biri olan Süreyya Raif'in "Türk Çocuğu" mecmuasındaki makalesinde "Sümmani'nin şiirlerinde selis bir üslup, tam bir vezin, bazen ahenksizlik, taktiilerde gayri tabiiik göze çarpmaktadır. Türkçe'ye hakim olmadığı için kafiye hatalarına tesadüf etmek kabildir. Bunlara kafiye demektense yarım kafiye demek daha doğrudur."⁹ şeklinde yaptığı değerlendirme ile Sümmani'nin şiirini Halk şiiri normlarında tedkik yapmama yönteminden kaynaklanan bir hata ile değerlendirmiştir. Şu bir gerçektir ki, Halk Şairlerinin diğer şairlerden ayrı olarak, şiirlerini irticalen söylediği için Süreyya Raif'in eleştirdiği yönlerin zaten kaçınılmaz olduğu aşıkardır.

Sümmani'yi edebiyat alemine ilk defa duyuran ise Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. Sümmani'nin ölümünden 10 yıl kadar sonra 23 Temmuz 1341/1925 tarihli "Meslekk Mecmuası"nda yayınlanan mektubunda Sümmani'den de şöyle bahsediyor:

"Halk şairleri, cemiyetlerinin varlığı ile alakadar oluyor. Aşık Sümmani ismindeki şair, vaktiyle bu havalide Tortum yöresinde vuku bulan bir hareket-i arzdan müteessir koşmalar sunmuştur."¹⁰ Fındıkoğlu bu yazısından dokuz yıl sonra Sümmani hakkında malumatını genişleterek, onun şiirini şöyle tarif ediyor: "Bundan şöyle böyle sekiz sene evvel Tortum köylerinde gezerken değirmen başlarında Sümmani'nin koşmalarını 'çığırın' köylülere rastlamışım. Tepelerden eser rüzgar, bana Altaylardan getirilmiş ve tabiatın bu köşelerine sindirilmiş maceraları fısıldıyordu."¹¹

Sümmani, 1934 yılında ise okul ders kitaplarına girmeyi başarır. Mustafa Nihat'ın lise son sınıflar için hazırladığı *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi* kitabının 195. sayfasında halk şiirleri içinde Sümmani'nin de adı şöyle geçmektedir: "Kozanlı Dadaloğlu, Sivaslı Ruhsatı, Sümmani, Maraşlı Hezari, Celali meşhurdur"¹² Aynı kitabın 199. sayfasında Sümmani'nin aşağıda ilk kıtasını verdiğimiz şiir yer almaktadır:

⁹ Süreyya Raif, "Meçhul Halk Şairlerinden Aşık Sümmani", Türk Çocuğu Mecmuası, s.1, 1926

¹⁰ Dilaver Düzgün, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor ve Halk Edebiyatı Üzerine Çalışmaları, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990, s.124

¹¹ Düzgün, a.g.e., s.108

¹² Mustafa Nihat, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1934, s.195, 199.

Zağlar bülbül olmuş gülşen bağında
Bana ol gülşenden çıkmak göründü
Bir zaman ermedim dost otağına
Dembedem bedene kıymak göründü

Sümmani'nin ölümünden sonraki ilk yirmi yılda yayınlanan bu üç yazıda da Sümmani'nin hâlâ girift, açığa çıkmamış, yeteri kadar aydınlatılmamış ve üzerinde ciddi bir çalışma yapılmamış olduğunu görüyoruz. Bu alanda ilk çalışmayı 1934 yılında Haşım Nezihî Okay yapmıştır. 32 sayfalık olan bu eser, Okay'ın Sinop Cezaevi mahkumlarına ders verirken, mahkumlardan Zekeriya Çavuş isimli bir kişiden dinleyerek derlemiştir. Zekeriya Çavuş'un hatırlamadığı yerleri ise Haşım Nezihî Okay tahmini olarak doldurmuştur. Okay'ın, Sümmani'nin şiirlerindeki yaptığı bu tahrifat etkilerini halen daha hissettirmektedir. Bu hatasını düzeltmek amacıyla Okay, 1954 yılında biraz daha geniş bir kitap hazırlamıştır.

Okay'dan sonra ilk ciddi araştırmayı Nesip Yağmurdereli'de görüyoruz. 1939 yılında hazırlanan bu kitap bu yıla kadarki Sümmani hakkında yapılmış en ciddi çalışmalardan biridir. 1963'de Mehmet Kardeş'in yaptığı çalışma günümüze kadar yapılan son çalışma olmuştur.

Okay ve Kardeş'in kitaplarında toplam 90 adet koşmaya yer verilmiştir. Bu da bu çalışmaların ne kadar yetersiz ve eksik olduğunu fazlasıyla göstermektedir.

Sümmani'nin Etkisi

11. yüzyıl Ozan-Bahşi kültürünün bir devamı olan Aşık tarzı şiir geleneği, halkın yegane gözü ve kulağı olmuştur. Halk olayları ve her türlü bilgiyi aşıklardan alır. Özellikle okuma yazma oranının düştüğü köylerde aşıklara verilen önem daha da artmıştır. Aşıkların çoğunluğunun da köylü olması bu yüzdendir. Seyahat şartlarının zorluğu, yazılı kültürün köylere ulaşmaması'ndan dolayı bu şartlar altında yaşayan insanların ilgilerin, yüreğindeki sevgi ile dağları, ovaları, nehirleri gözlerinde küçültüp diyar diyar gezen bu aşıklardan havadis, öğüt almalarına yönelmesi elbetteki doğaldır. Aşık halk için herr şeyden önce habercidir. Aşığın duyguları ve hisleri onlar için ikinci plandadır. Aşık ise bilgi ve duygularını aynı teknede yoğurarak sunar. Her zaman dertli olan aşığın derdi aynı zamanda halkın da derdidir.

Aşıklığın bu kadar önemli olduğu halk kültüründe yerini alan Sammani, sanatını yaşadığı dönemde geniş halk kitlelerine yaymış ve halk üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Sümmani'min didaktik ve nasihat telkin eden şiirleri, halk tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Şiirlerinin büyük bir çoğunluğunun nasihat ve öğüt içerikli olması halkın arasında daha fazla tutulmasının sebebi olmuştur. Yağmurdereli bu konuda şöyle demektedir: *"Bu bakımdan Sümmani tam bir filozofdur. Ziya Paşa'nın darb-ı mesel haline gelen mısraları gibi, onun da halk arasında bu kıymetimuhafaza dene pek çok koşmaları vardır. Sümmani, her şeyden*

*habersiz, koyu bir cehaletin derinliklerine yuvaralanmış hemşehrilerine, şiirlerine mevzu yaptığı iyi ahlak, mertlik ve fedakâr olmak gibi fazilett esasları öğretmeyi kendine bir borç bilir.”*¹³ Sümmani öğütlerinde genellikle ahlak, insanlarla ilişki ve aile kavramları üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Evlat düşse babasının gözünden
Değil Hüda razı, berhudar olmaz
Asilzadelikle kendini kurma
Mezar taşı ile iftihar olmaz

.....
Dinle Sümmani'yi düşme tuzağa
Engine açılma çekil kenara
Aferinle varıp batma batağa
Adımın doğru at izenn sahip ol

Gönlündeki sevdâ ateşiyle kendine gurbeti sıla bilerek diyar diyar gezen Sümmani'nin; hasret, gurbet, yalnızlık kokan şiirleri, Halk Edebiyatı'nda en güzel gurbet şiirleri olarak anılnmasını sağlamıştır. Sanat gücünün de üstün olduğu bu şiirler, yanık gönüllerden türkü, nağme olup çıkmıştır.

Gurbet elde berr hal geldi başıma
Kadir mevlam nasip eyle sılayı
Koymaz felek koymaz gidem eşime
Kadir mevlam nasip eyle sılayı

gibi buna benzer birçok şiiri bestelenerek Halk Türküleri arasında baş köşede yerini almıştır. Günümüzde de beğeni ile dinlenen şiirlerinin başında:

Der Sümmani yarab gönüm hoş eyle
Ya sabır ver ya bağrımı taş eyle
Ya bir çift kanat ver ya bir kuş eyle
Tez yetişem dost bağında talan var

şiiri olmak üzere, birçok şiiri günümüz sanatçıları tarafından söylenmektedir. Son yıllarda pop müziğin iflas ederek, bu tarzda şarkı söyleyen sanatçıların halk türkülerini yeniden yorumlamaya başlamaları, Sümmani'nin

¹³ Nesip Yağmurdereli, a.g.e, s.62

şarkılarının da yeniden gündeme geleceğinin sinyallerini vermektedir. Halk aşıkları arasında da Sümmani'ye has bir makam olan 'Sümmani Ağzı' ise halen canlılığını sürdürmektedir.

Aşık Edebiyatı'nın en önemli şiir türlerinden olan 'Destan'lar zamanın önemli olaylarını yansıtması bakımından önemlidir. Tarih sayfalarına girmeyen önemli olayların aşıklar tarafından gündümü getirilerek şiirleştirilmesi, bu tür olayların gündemden kalkmasını engellemiştir. Aşıkların da ustalıklarını bu türde daha şairane tarzda göstermeleri, o ilk heyecanı yansıtmaları bakımından önemini daha da artırmıştır. Mesela Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, yukarıda da ifadelerini verdiğimiz gibi, Sümmani'yi Tortum Depremi için söylediği destanından tanımuştur.

Kaza-ı Tortuunda oldu vukuat
Gören gözler düştü ah u figana
Bin üçyüz dokuzda ettik rivayet
Bunu destan edip saldı her yana

Yine Sümmani'nin Şekerli köyünde düğün esnasında, düğün evinin çökmesiyle yüze yakın kişinin ölümü üzerine söylediği destanla, o olay hakkında geniş malumatımız olmuştur.

Bu bir tevarihtir bu sır aşıkâr
Bozuldu mutfaklar oldu tarumar
Sümmani bir destankıldı yadigâr
Üçyüz dokuz bu destana yetiştim.

Bunların dışında diğer tür destanlarında da, Sümmani gezip gördüğü şehirleri destan halinde geniş olarak tanıtmıştır. Özellikleriyle anlatılan şehirler, o zamanın hayat şartları ve şehir planlamasını aktarması bakımından önemlidir. Sümmani'nin 'Hansarayı', 'Batum', 'Erzurum' gibi destanları bu türdendir.

Sümmani'nin şiirlerinin kalitesi ve aşıklıktaki üstünlüğü kuşkusuz tartışılmaz bir gerçektir. Hatta o kendi sınırlarını dahi zorlayarak, hece vezni dışında aruz vezni ile de şiir söylemiştir. Medrese tahsili görmüş şairlerimiz dahi, zorlanarak, üzerinde günlerce hatta aylarca çalışarak yazdıkları aruz vezinli şiirleri Sümmani ümmi olmasına rağmen irticalen söylemeyi başarabilmiştir. Aruz veznini o kadar iyi kullanamasa da, bu tarzda da şiir söyleyebilmesi onun sanat gücünün ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Sümmani, Divan Edebiyatı nazım şekillerinden gazel, murraba, müstezad, muhamems türlerinde de şiir söylemiştir. Sümmani'nin müstezat'ından bir örnek:

Aşığa aşkın ateşi gör ne yaradır
Derde çaredir
Aşkı olmayan beyvane bey biçaredir
Amma avaredir

Her kimde ki lâ görüntür ilm-i ibare
Feyzi idare
Halledemcz kelâmını yüzü karadır
Fikri mudaradır

Sümmani'nin karşılaşmalarına baktığımız zaman, günümüze kadar dahi hiç yapılmamış iki karşılaşma örneği ile karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi Nihani ile olan karşılaşmadır ki, normal aşık karşılaşmalarından farklı olan bu karşılaşmada bade içip kendinden geçen, ayılamayan ve yakınlarını korkuya düşüren Nihani'nin durumunu anlamak için Sümmani'nin çağrılması ve Sümmani'nin bu aşığı konuşturması olayıdır ki, buna benzer bir karşılaşma örneği yoktur. Bu karşılaşma ile birlikte bir sır olan bade içme olayının felsefesini Sümmani tüm detaylarıyla anlatmaktadır. Nihani için söylediği “*Ya içti dile geldi, ya döktü sapıtı, ya da içtim diye aldandı*” sözü bade olayını daha net şekilde ortaya koymaktadır.

İkincisi ise Zülali ile yaptığı mani tipli atışmadır ki, buna benzer bir atışma Aşık Edebiyatı'nda yoktur.

Sümmani: Bir bağdan bir bağa uçtum
Bir daldan bir dala geçtim
Çirkinden bal yemedim
Güzelden ağu içtim

Zülali: Güzelin eşiğinde
Öleyim beşiğinde
Tüyden yapsalar yatmam
Çirkinin döşeğinde

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, 20. yüzyılın başlarında bir köyde doğup daha sonra bütün Orta Asya ve Türkiye'yi saran Sümmani'nin o içli ve duyguları zamanımızın da sevgi ve duygularını en güzel şekilde ifade etmektedir. Sümmani'nin şiirlerinde göze çarpan vatan hasretinin, sıla özleminin doruğa çıktığı duyguları dile getiren mısralarını okuyan insan, vatanın ve toprağının bu kadar mukaddes bir şey olduğunu daha iyi anlar.

Yüreğini tam anlamıyla sevdiğine adanmış bir sevdalıdır. Sevdiği uğruna diyar diyar gezmiş, kendi derdine çare bulamış ama, gezdiği yerlerdeki insanların derdine derman olmuştur. Onun Gülperi'ye olan aşkı halk arasında halk hikayesine

dönüşmüş, şiirlerinin yanında aşkı ile de halkın ve aşıkların dilinden silinmemiştir. Sümmani'nin koşmalarına günümüz aşıkları birçok nazire söylemiştir ve söylemektedir. Onun duyguları aşıklar ağzında, halkın kulağında halen tazeliğini korumaktadır. İşte Sümani'ye nazire bir Tercan Türküsü:

Karşı yatan karlı dağlar
Acep bizim dağlar m'ola
Siyah saçlı benim anam
Oğul deyi ağlar m'ola

Kâbeden gelir hacılar
Yürekte vardır acılar
Evdeki çifte bacılar
Kardeş deyi ağlar m'ola

Parmağında gümüş hatem
Gidem gurbet elde yitem
Ak sakallı benim atam
Oğul deyi ağlar m'ola.

